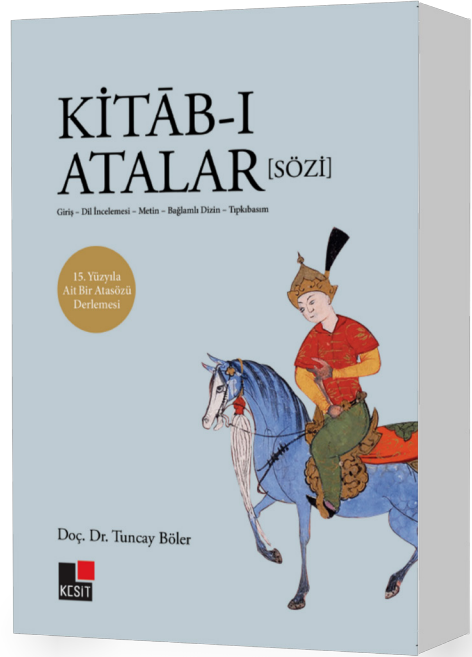

15. YÜZYIL TÜRK ATASÖZLERİ DERLEMESİ *KİTÂB-I ATALAR* ÜZERİNE ÖNEMLİ BİR İNCELEME

Nail Tan

Bugünkü bilgilerimize göre; Türkiye’de atasözü bilimi çalışmalarında *Divânu Lugâti’t-Türk*’ten sonra ilk akla gelen, derleyicisi bilinmeyen, Eski Anadolu Türkçesinin en eski atasözü yazması H 885 (M 1480-81) tarihli *Kitâb-ı Atalar*’dır. İstanbul ve Paris’te iki nüshası vardır. Yazmanın Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonunda bulunan nüshası üzerinde önceleri Veleddi Çelebi İzbudak’ın (1869-1953) TDK tarafından yayımlanan çalışmasından yararlanıyorduk (*Atalar Sözü*, İstanbul 1936, 82+42 s. TDK Yayınları:30). Paris nüshasını ise bilim dünyasına ünlü halk bilimci Prof.Dr. Pertev Naili Boratav (1907-1998) 1954 yılında yayımladığı bir makaleyle tanıtmıştı. Bu yayınlar, yazmayı her yönüyle değerlendirmemişti.

Yakın dönemde Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Tuncay Böler’in *Kitâb-ı Atalar*’ın iki nüshası üzerinde daha geniş, tatmin edici bilimsel çalışmalar yaptığını görüyoruz. Dr. Böler, önce 2017 yılında eser hakkında ayrıntılı bir inceleme yayımladı: “*Kitâb-ı Atalar Sözü Adlı Eser Üzerine*”, *Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Araştırmaları/Makaleler*, Erzurum 2017, s. 339-370. Ertesi yıl bu makaleyi daha da genişletti. İçindeki müstehcen sözler açısından da değerlendirdi: “*Kitâb-ı Atalar (Sözü)/15. Yüzyıla Ait Bir Atasözü Derlemesi*”; *Ayıp Kitabı* (Editör: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul 2018, s. 83-150. Libra Kitapçılık ve Yayıncılık. Söz konusu iki makale,

Ocak 2022 ayında İstanbul’da yayımlanan kitabın habercileriydi sanki:

Kitâb-ı Atalar [Sözi]/15. Yüzyıla Ait Bir Atasözü Derlemesi: Giriş, Dil İncelemesi, Metin, Bağlamlı Dizin, Tıpkıbasım, Kesit Yayınları, İstanbul 2022, 1030 s.

Kitâb-ı Atalar yazmasıyla ilgili Dr. Böler’in incelemeleri sürerken 2000’li yıllarda diğer atasözü yazmaları üzerinde de üniversitelerimizde önemli çalışmalar yapıldığı; yüksek lisans, doktora tezleri hazırlandığı, bildiriler sunulduğu, kitap ve makaleler yazıldığını memnuniyetle izliyorduk. Yeni nesil bilim insanları, bu çerçevede yurt içi ve dışındaki pek çok atasözü yazmasını inceleyip yeni Türk alfabesine, çeviri yazıya aktardılar. TDK’nin *Türk Dili ve Türk Dünyası Dil ve Edebiyat* dergilerinde zaman zaman söz konusu değerli araştırmalardan, yayınlardan söz etmiş, kısa değerlendirmelerini yapmaya çalışmıştık. Bu vesileyle eski kaynaklardan günümüz bilim çevrelerinin de

yararlanmasını sağlayan yakın dönem bilim insanlarımızı şükran duyguları-yla hatırlatmak istiyoruz: Âdem Ceyhan, Ahmet Naim Çiçekler, Ali Haydar Bayat, Beytullah Bekâr, Esma Baralı Çiçekler, İsa Özkan, İsmail Parlatır, Mehmet Ünal, Mustafa Arslan, Murat Küçük, Müberra Gürgendereli, Neslihan Koç Keskin (Ed.), Nurullah Çetin, Oğuzhan Durmuş, Recep Duymaz, Sercan Koşık, Sinan Gönen, Süreyya Ali Beyzadeoğlu, Şerife Özer, Yıldız Çınar, Zeki Kaymaz. Böylece Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'nün sözünün doğruluğu bir kez daha kanıtlandı: “İlmi nesiller tamamlar.”

Dr. Böler'in kitabında ele alıp nüshalarını karşılaştırarak incelediği Türkiye Türkçesinin en eski atasözü derlemesi konumundaki *Kitâb-ı Atalar*'ın Türkiye'deki tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonuna 3543 numarayla kaydedilmiş olup *Hâzâ Kitâb-ı Atalar Befermâyed Oğullara* ifadesiyle başlamaktadır. Veled Çelebi İzbudak tarafından 1936 yılında ilk olarak yeni Türk alfabesine aktarılmış, 697 söz daha sonra günümüz ifade biçimine çevrilmiş, bazı eski ve yeni kaynaklardaki eş, benzer metinleri, çeşitlemeleri verilmiştir. 697 sözün içinde derlendiği dönemin atalar sözü anlayışına uygun şekilde az sayıda deyim, dua yer almıştır. Dr. Böler, nüshayı değerlendirirken kütüphanedeki kayıt numarasını 3543 (3443 yanlış), yazı stilini de nesih (sülüs değil) olarak düzeltmiştir. Ayrıca, aynı kaleminden çıkma *Teshil* adlı tıp metninin sonundaki H 963 Ramazan tarihini dikkate alarak istinsah tarihinin de M 1556 yılı olabileceğini belirtmiştir. Bu üç düzeltme, Dr. Böler'in bilim dikkatini, titizliğini göstermektedir. İncelemesinde Fatih Koleksiyonundaki nüshayı F harfiyle tanımlamıştır.

Kitâb-ı Atalar'ın *Sözi* eklemeli ikinci nüshası ise değerlendirmemizin ba-

şında da belirttiğimiz gibi Fransa Millî Kütüphanesinde/Bibliothèque Nationale de France Turc 237 numara ile kayıtlıdır. Divani yazıyla/hatla kaleme alınan H 932 Cemaziyelevvel (M 1526) istinsah tarihli bu nüshada 659 atasözü bulunmaktadır. Paris nüshası (P), ilk defa o tarihte Paris'te yaşayan Prof. Dr. Pertev Naili Boratav tarafından 1954 yılında bir makaleyle Türklük bilimcilere tanıtılmış; ancak tamamını değerlendirmek, yayımlamak Dr. Böler'e nasip olmuştur, denilebilir: P. N. Boratav; “Quatre-Vingt Quatorze Proverbes Turcs du XVe Siècle, Restés Inédits/15. Yüzyıla Ait Yayımlanmamış 94 Türk Atasözü”, *Oriens/Milletlerarası Şark Tetkikleri Mecmuası*, 7/2, Dec. 1954, p. 223-249. Boratav'ın makalesinde F nüshasında bulunduğu ileri sürülen 94 atasözünün orijinali, yeni Türk alfabesine aktarılmış şekli ve Fransızcaya çevirileri verilip, başka metinlerdeki eş ve benzer atasözleriyle karşılaştırmaları yapılmıştır. Dr. Böler, incelemesinde söz konusu 94 atasözünden bazılarının F nüshasında olduğunu belirleyip sayıyı 85'e indirirken, P nüshasının mukaddimesinde yer alıp F nüshasında bulunmayan iki yeni bilgiye de bilginlerin dikkatini çekmiştir. Buna göre; *Kitâb-ı Atalar*'ın derleyicisi mukaddime sözleri üç yılda derlediğini/topladığını belirtmekte ve toplam söz sayısının 1200 olduğunu yazmaktadır (s. 19-20). Oysa, incelemecinin tespitine göre mükerrerler dışında iki nüshada toplam 781 söz vardır. Boratav, sonradan eklenen, başka atasözü yazmalarından kısaltılarak aktarılan sözlerle sayının 1200'e ulaştığı görüşündedir.

F ve P nüshalarındaki atasözlerinde sözlük düzeni yoktur. Sözlerin anlamları da verilmemiştir. Eski atasözü anlayışına göre, halk bu sözlerdeki anlamı, öğüdü kolayca anlamaktadır. *Ârife tarif gerekmez* misali. İncelemeci, iki nüshayı

karşılaştırarak elde ettiği 781 atasözünü yayımlarken şu ilkelere göre hareket ettiğini, özetle şöyle açıklamıştır (s. 201-202):

“Atasözleri, alfabetik düzene sokuldu. Sıra numaraları ve noktalama işaretleri eklendi. Daha fazla atasözü içerdiği için F nüshası esas alındı. F ve P nüshaları arasındaki farklılıklar dipnotlarda gösterildi. Okuyuş ya da anlam vermede tereddüt yaşanan sözcük veya atasözlerinin yanına (?) işareti konuldu. Metne yapılan ekleme ve onarımlar < > işareti içinde gösterildi. Utanç verici/müstehtecen sözcüklerin bazı harfleri noktalanarak metne alındı. Nüshalardaki atasözlerinin bugünkü sözlüklere yansıyan, uzanan şekilleri de Ömer Asım Aksoy ve Nureddin Albayrak’ın atasözü sözlüklerinde dayanarak verildi. Ayrıca bazı sözlerle Veled Çelebi İzbudak’ın verdiği anlamlar da dikkate alındı. Her atasözünden sonra, o sözün başka kaynaklardaki yeri dipnotlarıyla gösterildi.”

781 atasözü bu ilkeler çerçevesinde alfabetik olarak anlamları da verilerek sıralandıktan sonra üç yararlı tasnif/sınıflandırma yapılmıştır: **1.** Sadece F Nüshasında Bulunan Atasözleri (123). **2.** Sadece P Nüshasında Bulunan Atasözleri (85) **3.** Kaynaklarda Yer Almayan Atasözleri (175).

İncelemecinin tespitine göre; iki yazma nüshadaki atasözleri derlenirken, derleyici birçok sözün müstehtecen olmasında bir sakınca görmemiştir. Bugün için bazı çevrelerce müstehtecen bulunan sözler, *Kitab-ı Atalar [Sözi]* derlemesi sayesinde günümüze ulaşmıştır. Bilindiği gibi, okur yazar olmayan, mektep medrese görmemiş kişilere bazı doğruları, değerleri öğretir, öğüt verirken onların çok iyi bildikleri ifadeleri mecazi anlamlar yüklemek, bilinçaltılarından bilinçlerine ulaşmak

halk kültürü ürünlerinde sıklıkla uygulanan bir yöntemdir.

Görüldüğü gibi elimizdeki bilimsel çalışma, sadece iki atasözü yazma nüshasını yeni Türk alfabesine aktarmak, aralarında çok yönlü karşılaştırma yapmak, sözleri alfabetik sıraya dizmek, anlamlarını vermekten ibaret değildir. Her atasözünün tarihsel gelişimi, yolculuğu da incelenmiş, gerekli görülen yerde metin onarımı bile yapılmıştır. Okuma, çeviri yazıya aktarma yanlışı var mı yok mu? Bu konuda yeterli bilgi ve donanıma sahip değiliz. Elbette eserle ilgili başka değerlendirme yapanlar da olacaktır...

Kitap *Sunuş* ve *Giriş*’in ardından dört bölümden oluşmaktadır: “Dil İncelemesi” başlıklı birinci bölümde; *Ses ve Şekil Bilgisi* (İstanbul 2012), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* (İstanbul 2019), *Türkiye Türkçesi Ses Bilgisi* (İstanbul 2020) ve *Türkiye Türkçesi Biçim Bilgisi I* (İstanbul 2021) adlı kitapları bulunan dil bilimci Dr. Böler, iki nüshadaki sözleri “Yazılış Özellikleri, Ses Bilgisi, Biçim Bilgisi ve Söz Dizimi” yönleriyle ayrıntılı şekilde inceleyip sonuçlarını gözler önüne sermiştir.

İkinci bölümde “Metin” başlığı altında iki nüshadaki atasözlerinin çeviri yazıya aktarılmış şekilleri; mukaddimeleri ayrı, ancak sözler birleştirilip alfabetik sıraya sokulup, anlamları verilip, günümüzdeki uzantıları gösterilerek sıralanmıştır. Yukarıda açıklandığı gibi sözlerin toplamı 781’dir. Ayrıca, bölümde nüshalardaki farklı atasözleri ile kaynaklarda yer almayan sözlerle ilgili üç sınıflandırma daha bulunmaktadır.

Üçüncü bölüm, “Bağlamli Dizin”e ayrılmıştır. Bölümde 781 sözdeki söz varlıkları; anlamları verilerek, hangi sözlerde nasıl kullanıldığı belirtilerek alfabetik olarak ortaya konmuştur. Bu dizini, “Özel Adlar Dizini” izlemektedir.

“Yararlanılan Kaynaklar”ın ardından gelen dördüncü bölümde, Süleymaniye Kütüphanesi (F Nüshası) ile Fransa Millî Kütüphanesindeki (P Nüshası) yazmanın tıpkıbasımları yer almaktadır.

F ve P nüshalarındaki atasözlerinden bazı örnekler vermeden yazımızı tamamlamak olmazdı. İncelemecinin, sonraki kaynaklarda yer almadığını belirttiği, bizim başka yazılış ve bazı çeşitlemelerine zaman zaman rastladığımız, yine de ya hiç duymadığına ya da az duyduğuna inandığımız on sözü, günümüzdeki yazılışıyla sunmakta yarar görüyoruz:

Bana yaramayanı bir pula almazam (s. 500).

Bayram istemeyen bayrama ermesin (s. 500).

Bınar/pınar başından kokar (s. 500).

Bilmeyen katında tapu kılmakla бүкүл-мек birdir (s. 501).

Bir kişide iki hüner çok mudur?/az olur (s. 501).

Dükkân daracık/darçuk olunca oturacak yer bulunmaz (s. 503).

Elin ağzı faldır, ne derse olur (s. 504).

Evren evreni yutmayınca evren olmaz (s. 505).

Ulu yanılmaz, yanılınca katı yanılır (s. 512).

Sonuç olarak, Doç. Dr. Tuncay Böler’in Türkiye Türkçesinin bugün için en eski atasözü derlemesi, yazması kabul edilen *Kitâb-ı Atalar [Sözi]* üzerinde zor, yorucu bir bilimsel çalışmayı başarıyla tamamladığını söyleyebiliriz. Benzeri çalışmaların diğer atasözü yazmalarından bazıları için de yapıldığını görüyor ve mutlu oluyoruz. Yine de üzerinde çalışılmamış veya yeterince aydınlatılmamış atasözü yazmalarımızın bulunduğunu biliyoruz. Dr. Böler’i ve onu yetiştiren hocalarını tebrik ediyor, başarılarının devamını diliyoruz...

